

Adnan Menderes ve Kütahya

Adnan Menderes and Kütahya

Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ

Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar University, Department of History, Kütahya, Türkiye
Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, FEF, Tarih Bölümü, Kütahya, Türkiye
Orcid: 0000-0003-3372-1034 / E-mail: esaradeğerli@gmail.com

Hasan KARAKUZU

Dr., Zonguldak Bülent Ecevit University, ZMYO, Zonguldak, Türkiye
Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Rektörlük, ZMYO, Zonguldak, Türkiye
Orcid: 0000-0003-3372-1034 / E-mail: hasan_karakuzu@hotmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Sarikoyuncu Değerli, E. and Karakuzu, H. (2023). Adnan Menderes and Kütahya. *Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 348-365.

Sarikoyuncu Değerli, E ve Karakuzu, H. (2023). Adnan Menderes ve Kütahya. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 348-365.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 15 September/Eylül 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 24 October/Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October/Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October/Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 348-365

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ and Hasan KARAKUZU).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Türk siyasi hayatında çok önemli bir yere sahip olan Adnan Menderes, 1950-1960 yılları arasında iktidarda olan Demokrat Parti ile anılmış ve hatta bu dönem tarihçiler ve siyaset bilimciler tarafından çoğunlukla “Menderes Dönemi” olarak adlandırılmıştır. Her ne kadar bu dönemle ilgili sayısız araştırma yapılmışsa da Kütahya özelinde Menderes’in Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilliği ve başbakanlık dönemindeki çalışmaları hakkında yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Oysaki Kütahya, “Menderes’in kalesi” olarak da tanımlanmaktadır. Ayrıca Adnan Menderes, 1946 milletvekilliği seçimlerinde bilgisi olmaksızın Kütahya’dan aday gösterilmiş ve Kütahya milletvekili olarak Meclis’e girmiştir. 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle yine Kütahya’da tutuklanarak, siyasi hayatı sona ermiştir. Bu açıdan Kütahya Adnan Menderes’in siyasi yaşamında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu eksikliğin bir nebze olsun giderilmesini amaçlayan ve konu ile ilgili arşivler, zabıt cerideleri ve süreli yayınlardan yararlanılarak hazırlanan çalışmada; Adnan Menderes’in Cumhuriyet Halk Partisi müfettişliği sırasında, Kütahya CHP parti teşkilatı ve halkevini teftiş etmesi sonucunda elde ettiği bilgileri raporuna yansıtarak eksikliklerin giderilmesi konusunda getirdiği öneriler, milletvekili olarak yaptığı faaliyetler ve Başvekil olduktan sonra kente yaptığı ziyaretler konu edilmiştir. Ayrıca Menderes’in Başbakan olmasından sonra başlatılan ekonomik ve sınai kalkınma hamlesi doğrultusunda; Şeker Fabrikası’nın hem temel atma törenine hem de açılış törenine katılması, İş Bankası’nın 120. Şubesi’nin açılış törenine katılması, Azot Fabrikası’nın temel atma törenine katılması esnasında yaptığı konuşmalar ve Türk milletine verdiği mesajlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Adnan Menderes, Cumhuriyet Halk Partisi, Kütahya, Parti Müfettişliği, Teftiş Raporları

Abstract

Adnan Menderes, who had a very important place in Turkish political life, was associated with the Democratic Party, which was in power between 1950 and 1960, and this period was often called the "Menderes Period" by historians and political scientists. Although numerous studies have been conducted on this period, there are almost no studies on Menderes's work during his time as a member of parliament from the Republican People's Party and as prime minister in Kütahya. However, Adnan Menderes was nominated from Kütahya without his knowledge in the 1946 parliamentary elections and entered the Parliament as a Kütahya deputy. He was arrested again in Kütahya during the military coup of May 27, 1960, and his political life ended. In this respect, Kütahya was an important turning point in the political life of Adnan Menderes. In the study, which aims to eliminate this deficiency to some extent and was prepared by making use of archives, minutes and periodicals related to the subject; Adnan Menderes' suggestions for eliminating the deficiencies by reflecting the information he obtained as a result of inspecting the Kütahya CHP party organization and community center during his duty as the inspector of the Republican People's Party, his activities as a member of parliament and his visits to the city after becoming the Prime Minister are discussed. In addition, in line with the economic and industrial development initiative initiated after Menderes became Prime Minister; His participation in both the groundbreaking ceremony and the opening ceremony of the Sugar Factory, his participation in the opening ceremony of the 120th Branch of İş Bank, his speeches and the messages he gave to the Turkish nation during his participation in the groundbreaking ceremony of the Nitrogen Factory were emphasized.

Keywords: Adnan Menderes, Republican People's Party, Kütahya, Party Inspectorate, Inspection Reports

Giriş

Adnan Bey (Menderes) 1899'da Aydın'da doğmuştur (Demir, 2010, s. 17; Kısakürek, 2002, s. 155). Anne ve babasını küçük yaşlarda kaybeden Adnan Bey, babaannesi Fitnat Hanım tarafından büyütülmüştür. İlkokul çağında vereme yakalandığından okula gidememiş evde eğitim almıştır. Orta öğrenimine ise önce İzmir İttihat ve Terakki İdadisi'nde başlamış, daha sonra Kızılçullu Amerikan Koleji'nde devam etmiştir (Bayar, 1986, s. 22-23). Kolejin son sınıfında eğitimine devam ederken I. Dünya Savaşı nedeniyle 4 Aralık 1916'da askere alınmıştır (Çoker, 1996, s. 71-72). İstanbul Erenköy'deki İhtiyat Zabiti Talimgahı'nda 19. Mürettep devresinde zabıt olarak eğitimini tamamladıktan sonra, 4. Ordu Komutanı Camal Paşa'nın emriyle Suriye Cephesine sevk olunmuştur. Ancak yolda zehirli sıtmaya yakalandığından tedavi görmeye başlamış ve görev yeri İzmir 17. Kolordu Komutanlığı olmuştur. Hastalanması sebebi ile Adnan Bey, 2 yıllık askerlik hizmetini hastane ve cephe gerisinde geçirmek zorunda kalmıştır (Demir, 2010, s. 20-21). I. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra da Aydın'a dönmüş ve Çakırbeyli çiftliğinde tarım ile uğraşmıştır. İtilaf Devletlerinin Anadolu'da işgallere başlaması üzerine yurt genelinde başlayan Milli Mücadele Hareketine destek vermiştir. 6 Ekim 1920'de Aydın'da süvari takım komutanlığında bulunmuş, cephelerde Yenipazar ile Baltaköy arasında görev yapmıştır (İnan, 2006, s. 12). 1 Eylül 1921'de Aydın Askerlik Şubesi'nde İnzibat Subaylığı görevine tayin edilmiştir. Daha sonra 1 Mart 1922'de Menderes Bölgesi Komutan Yaveri olmuş ve bölgenin 74. Alaya dönüştürülmesi sonucunda Alay Komutan Yaveri olarak görev yapmıştır. Adnan Bey, Alayın kaldırılmasının ardından 12. Tümen 35. Alay'da görevlendirilmiş ve Milli Mücadele'nin zaferle neticelenmesinin ardından 1 Eylül 1922'de Teğmenlik rütbesine yükseltilmiştir. Adnan Bey 1 Ağustos 1923 tarihinde askerlik görevinden terhis olarak 1923-1930 yılları arasında tarımla uğraşmaya devam etmiştir. Aynı zamanda Aydın Ticaret Odası üyeliği ve Ziraat Odası Başkanlığı görevlerini yürütmüştür (Çoker, 1996, s. 71-72, 74).

Adnan Bey (Menderes)'in siyasi hayatı, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) Aydın il teşkilatını 9 Eylül 1930 tarihinde kurması ve il başkanlığı görevini üstlenmesi ile başlamıştır. Ancak bu dönemde, SCF Aydın İl Başkanı Menderes'in Kütahya SCF teşkilatının kurulmasına herhangi bir katkısı olmadığı ve Kütahya yerel seçim çalışmalarında da bulunmadığı görülmektedir (Pınar, 2015, s. 277-298). 17 Eylül 1930 tarihinde fırkanın kapatılması üzerine de 1931 yılından 1945 yılına kadar Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Aydın İl Başkanlığı ve CHP Aydın milletvekili olarak görev yapmıştır. Ayrıca Adnan Bey, CHP merkez örgütünün mahalli örgütleri denetlemesi ve daha iyi hale getirmesi için kurulan parti müfettişliği görevinde bulunmuştur. Parti müfettişi olarak 1935-1940 yılları arasında Konya, Antalya, Mersin, İçel, Antalya Bölgesi (Antalya- Isparta), Afyon Bölgesi (Afyon- Eskişehir), Aydın Bölgesi (Aydın- Muğla), Kütahya Bölgesi (Kütahya- Manisa), Eskişehir Bölgesi ve Afyon Bölgelerinde görev yapmıştır. Parti müfettişliği dışında Bolu il kongresi müşahitliği ve kongre üyeliği görevlerinde bulunarak gittikçe parti içinde önemli bir konuma sahip olmuştur (Güneş-Akdağ, 2013, s. 187, 190-191). Onun parti içerisinde etkin bir pozisyona gelişinde titizlikle hazırlanmış olduğu raporların büyük etkisi olmuştur. Bunun yanı sıra müfettişlik görevi Adnan Bey'in Kütahya halkı ile tanışmasını sağlamıştır.

Adnan Menderes, muhalif kanatta yer alarak, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer almıştır. 21 Temmuz 1946 tarihindeki milletvekilliği seçimlerinde Aydın'dan milletvekilliği adaylığını koymuş, ancak kazanamamıştır. Ancak o dönemde parti il teşkilatı genel merkez kararı olmadan il aday listesini doğrudan valiliğe verebildiğinden, Adnan Bey'in haberi olmaksızın Kütahya DP il teşkilatı Menderes'i kentten aday göstermiştir. Seçim sonucunda; Aydın'dan vekil seçilemeyen Menderes'i CHP müfettişliği görevi sırasında tanıyan Kütahyalılar milletvekili seçerek Meclise göndermiştir. Yavuz Donat da Sabah gazetesinde "Adnan Menderes... Kütahya Milletvekili" adlı köşe yazısında; Menderes'in bir dönem Meclis'e Kütahya'dan girdiğini, ama Kütahya'nın her dönem Menderes'i kendi milletvekili olarak kabul ettiği yorumunda bulunmuştur (Donat, 2010). Adnan Menderes, 186.550 seçmenin bulunduğu Kütahya'dan 65.383 vatandaşın oyunu almış ve 5 Ağustos 1946 tarihinde Meclise katılmıştır. Menderes; Meclis çatısı altında 12 Ağustos 1946, 11 Kasım 1946, 5 Kasım 1947, 5 Kasım 1948 ve 7 Kasım 1949 tarihlerinde TBMM Bütçe Komisyonu üyesi olarak görev yapmıştır (Demir, 2010, s. 111; Çufalı, 2012, s. 764-765). 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerle Demokrat Parti çok büyük bir zafer kazanarak 27 yıllık CHP iktidarına son vermiştir. Mecliste yapılan oylama sonucunda Celal Bayar Cumhurbaşkanlığına seçilmiş ve ardından Cumhurbaşkanı tarafından Adnan Menderes'e Başvekil olarak hükümeti kurma görevi verilmiştir. Menderes Başbakanlık yaptığı dönemde de Kütahya halkı ile müfettişlik döneminde kurduğu sıcak ilişkilerini sürdürmüştür.

1. Adnan Menderes'in CHP Kütahya Parti Müfettişi Olması ve Hazırladığı Teftiş Raporu

CHP Genel Sekreteri Erzurum Milletvekili Dr. Ahmet Fikri Tüzer'in her parti müfettişinin bölgesindeki parti teşkilatını, kazalara kadar senede 2 kere teftişten geçirmesinin şart olduğunu ve her teftişin sonucunu Genel Sekreterliğe bildirmesini istemesi üzerine (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 23 Mart 1940, s. 1); Adnan Menderes de CHP Parti Müfettişi olarak 1935 yılında Konya, Antalya, Mersin; 1936 yılında Antalya, Isparta, Seyhan, İçel; 1939 yılında Afyon, Eskişehir, Aydın, Muğla; 1940

yılında Kütahya, Manisa, Eskişehir, Afyon şehirlerini teftiş etmekle görevlendirilmiştir (İnan, 2002, s. 42). Bu doğrultuda Menderes müfettişlik bölgesi içerisinde yer alan Kütahya ili hakkında teftiş raporu hazırlayarak 1940 yılının Şubat ayı içerisinde CHP Genel Sekreterliğine göndermiştir. Raporda; Kütahya'nın Vilayet İdare Heyeti, ilçelerden Merkez, Tavşanlı, Gediz, Emet, Simav ve Uşak idare heyetlerinin parti içi çalışmaları ile partiye üye kazandırılması için gereken tedbirlerin alınması üzerinde durmuştur. Ayrıca Halkevlerini ziyaret ederek Kütahya, Tavşanlı, Gediz, Emet, Simav, Uşak Halkevi'nin yaptığı hizmetlerden bahsetmiş, parti ile Halkevinin birlikte çalışarak CHP'yi halkın gözünde daha iyi hale getirmesi için tavsiyelerde bulunmuştur. Bu bağlamda Menderes; raporda ilk olarak Kütahya Vilayet İdare Heyeti ile ilçelerindeki parti içi çalışmalar ve kongrelerden söz etmiştir.

1.1. Kütahya Vilayet ve Merkez Kazası İdare Heyeti

Adnan Menderes ilk olarak Parti Vilayet İdare Heyetinde yer alan kişileri halkın gözünden anlatmaya başlamıştır. İdare Heyeti Başkanı Memduh İspartalıgil'in kalabalık bir ailenin çocuğu olduğunu, ortaokulu bitirdiğini, babasından kalan serveti israf ettiğinden sıkıntıya düştüğünü öğrenmiştir. Bu yüzden Belediye Başkanlığı, Genel Meclis Daimi Encümen üyeliği gibi paralı görevlere gelerek geçinme amacı güttüğü iddia edilmiştir. Fakat İspartalıgil'in vilayet ve kaza idare heyetindeki üyeler üzerinde Vilayet İdare Heyeti Başkanlığı yapabilecek vasıf ve karakterde olmadığı gibi parti içinde de yeterli derecede sevilen ve sayılan birisi olmadığını görmüştür. Menderes daha sonra Belediye Başkanı Ethem Yücel hakkında elde ettiği bilgiler hakkında değerlendirme yapmıştır. Ethem Yücel'i sevmeyenlerin onun aleyhinde söylemlerde bulunduğunu ifade ederek Yücel'in parti başkanlığı sırasında kendisine bağlılık göstermeyenleri parti işlerinden uzaklaştırdığı, Belediye görevleriyle ilgilenmediği ve hatta Belediyeyi akraba ve yandaşlarıyla doldurduğu iddia edilmiştir. Menderes, Ethem Yücel ve Belediye hakkında iddialar olsa da ortaya atılanların birçoğunun doğru olmadığını belirtmiştir (BCA, 2 Şubat 1940, s. 3).

Menderes, partide görevli diğer üyeler hakkında da kişisel bilgiler vermiştir. Av. Emin Toktar'ın halk arasında biraz karıştırmacı olarak tanındığını, belediye başkanı aleyhinde gizli veya açık bir şekilde faaliyet yürüttüğünü söylemiştir. Şükrü Kutlu'nun kendi halinde birisi olduğu, dedikodulara karışmaktan uzak durduğu ve muhafazakâr bir yapıya sahip olduğu kanaatine ulaşmıştır. Mehmet Çini'nin ise yalnız idare heyeti toplantılarına katıldığı, parti işleri ile çok fazla ilgilenmediği ve daha çok kendi özel işleri ile uğraştığını belirtmiştir. Bahsedilen üyeler dışında parti teşkilatında görev alan 3 kadın üye olan İsmet Gündüz, Saime Hanım ve Semiha Göksen hakkında bilgiler aktarmıştır. Üyelerden İsmet Gündüz'ün yaşlı ve General Asım Gündüz'ün ablası olduğu, Saime Hanım'ın Memduh İspartalıgil'in akrabası olduğu ve kendisinin Vilayet İdare Heyeti'nde bulunmasının uygun bulunmadığı, Semiha Göksen'in Albay Muzaffer Göksen'in eşi olduğunu ve eşinin görev gereği Çorlu'da bulunduğu için Kütahya'ya gelemeceğini ifade etmiştir. Menderes, Semiha Göksen'in yerine yeni bir üyenin seçilmesinin daha iyi olacağı tavsiyesinde bulunmuştur. Menderes incelemeleri sonucunda; Vilayet İdare Heyeti üyeleri arasında parti nüfuzunu istismar eden birisinin bulunmadığını, üyeler arasında karşılıklı samimiyet ve itimat duygularının olmamasının parti işlerinde dikkati çeken bir görüntü olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte mahalli hükümet, amir ve memurları ile Vilayet İdare Heyeti arasında iş ve fikir birliğinin olduğunu görmüştür (BCA, 2 Şubat 1940, s. 3-4).

Vilayet İdare Heyeti'nin en az haftada 1 defa toplantı yapılması hakkındaki nizamname hükmünü yerine getirmediğini örnek vererek izah etmiştir. Bu kapsamda 28 Birinci Kanun 1938'den 4 Şubat 1939 tarihine kadar toplantı yapılmadığını ve 1 yıl içinde sadece 27 toplantı yapıldığını tespit etmiştir. Toplantılara katılımın çok düşük olduğunu, hatta 80 numaralı kararın altında yalnızca parti başkanının imzasının olduğunu, birçok kararın zamanında imzalanmadığı ve imza sayısının çok eksik olduğu dikkati çekmiştir. Ayrıca Vilayet İdare Heyeti'nin parti üye sayısını arttırmak, yardım paralarını toplamak, parti prensiplerini yaymak ve kendisine bağlı parti kademelerini teftiş etmek gibi asli görevlerini yerine getirmediğini görmüştür. Bunların yanı sıra idare heyeti ile eski idare heyeti arasında bir devir teslim töreni yapılmadığı gibi vilayet idare heyetine bağlı bütün kazalardaki üye kayıt işlemlerinin % 95'inin nizamname hükümlerine uyulmadığını da raporunda belirtmiştir (BCA, 2 Şubat 1940, s. 4).

Adnan Menderes, Kütahya merkez idare heyetinin hiçbir faaliyetine rastlamadığı için toplumsal, siyasi ve ahlaki durumu hakkında halkın gözünde sevgi ve sempatisinden bahsedilemeyeceğinin altını çizmiştir. Menderes, Merkez İdare Heyeti Başkanlığına Binbaşı Nuri'nin getirilmesinin isabetli bir karar olduğunu ve idare heyeti üyeleri arasında parti nüfuzunu kötüye kullanan birisinin bulunmadığını tespit etmiştir. Parti işlerinin aksaklığa uğramadan yapılması için eski idare heyeti üyeleri ile yeni idare heyeti üyeleri arasında karşılıklı samimiyet ve güven duygusunun güçlendirilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Menderes merkez kazaya bağlı Köprüören Nahiye Başkanı Şükrü Bulut ve Sofça Köyü Parti Ocak Başkanı Hüseyin Cengiz'e parti nizamname ve programlarının durumu, köy ve nahiye kongreleri, partinin üye sayısı hakkında sorular sormuştur. Menderes her iki görüşmeden de kongrelerin yapılmadığını öğrenmiş, her iki parti yöneticisinin üye sayısını bilememesi karşısında hayrete düşmüş, verilen cevaplar çerçevesinde parti adına herhangi bir şey yapılmamasından hoşnut kalmamıştır (BCA, 2 Şubat 1940, s. 5-6).

Menderes, merkez ilçe ve köylerde yaptığı incelemeler neticesinde; parti nizamnamesine uygun olarak kongre yapılmadığını, hatta pek çoğunda ise hiç kongre yapılmadığını görmüştür. Menderes gittiği köylerdeki teftişleri sırasında kongre diye yapılan işlere ait zabıtların çoğunda imza bulunmadığı için görevlileri uyarmış ve kongre zabıtlarının doldurulması için verdiği emir yerine getirilmiştir. Merkez kaza idare heyeti iç çalışmalarını incelediğinde; kongre tarafından seçilen heyetin başkan seçimi yapmak üzere 2/12/1938 tarihinde yapılan birinci toplantıdan sonra 17/2/1939 tarihinde ikinci kez toplandığını tespit etmiştir. Ayrıca Merkez Kaza İdare Heyeti'nin üye sayısını arttırmak, üye yardım paralarını toplamak, partinin durumu ve üye sayısını bildiren 6 aylık raporları düzenlemek, partinin program ve icraatı hakkında üyeleri aydınlatmak, partililer arasındaki dayanışmayı sağlamak için gerekli olan çalışmaları yerine getirmediğini kayıt altına almıştır (BCA, 2 Şubat 1940, s. 6-7).

1.2. Tavşanlı ve Gediz Kazası

Menderes, Tavşanlı Kaza İdare Heyeti Başkanı olarak Halil Benli'nin görev yaptığını, fakat kendisi hakkında Milli Mücadele döneminde Yunanlılarla birlikte hareket ettiği yönünde şüpheler olduğu için halkın sevgi ve saygısını kazanamadığı yorumunda bulunmuştur. Halil Benli'nin geçmişini unutturmak için senelerden beri parti işlerinde görev aldığı ileri sürmüştür. Menderes, 1940 yılı kongresinde eski idare heyetinin seçilmesini ve Halil Benli'nin başkanlıktan çekilmesini uygun bulduğunu belirtmiştir. Tavşanlı idare heyeti üyelerinin birbirine bağlı ve dayanışma içerisinde olduğunu, mahalli hükümet amir ve memurları ile parti teşkilatı arasında bir ayrılığın olmadığını görerek durumdan memnun olmuştur. Tavşanlı kaza kongresinin 1940 yılı içerisinde nizamnameye uygun yapıldığını, köy ve nahiye kongrelerinin yapılıp yapılmadığını, yapılanların da nizamnameye uygun olarak yapılıp yapılmadığını tespit edememiştir. Tavşanlı kaza idare heyetinin 1939 yılının ilk 10 ayı içerisinde karar defterinde 22 toplantı yaptığını, bazen haftada 2-3 toplantı yaptığını ve 10 ay zarfında sadece 22 toplantı yaptığını görmesi üzerine haftada en az bir toplantı yapılması hakkındaki nizamname hükmünün yerine getirilmesini istemiştir. Ayrıca idare heyetlerinde devir teslim töreni olmadığı için devir teslim muamelesinin yapılması gerektiğini bildirmiştir (BCA, 2 Şubat 1940, s. 7-8).

Menderes; Gediz Kaza İdare Heyeti'nde Başkan olarak Süleyman Atay'ın görev yaptığını, kaza idare heyetinin halkın sevgi ve sempatisini kazandığını öğrenmiştir. Menderes kaza idare heyeti hakkında edindiği bilgiler neticesinde halk tarafından sevilmediğine kanaat getirdiği Ali Sara, İsmail Güllük ve Ahmet Tan'ın idare heyetine seçilmemesini istemiş ve isteği yerine getirilerek sözü edilen kişiler idare heyetine girememiştir. Bir diğer tespit olarak parti idare heyeti üyeleri arasında karşılıklı samimiyet ve itimat duygularının güçlü olduğunu görmüştür. Menderes yaptığı teftişte; Gediz kaza kongresinin nizamnameye uygun olarak yapıldığını, kongre zabıtlarının oldukça düzgün tutulduğunu ve Vali Hamit Oskay'ın bütün kongrelere düzenli olarak katıldığını öğrenmiştir. İdare heyeti iç çalışmalar kapsamında toplantıların genel olarak düzenli şekilde yapıldığını, alınan kararların defterlere geçirildiğini ve imza altına alındığını belirlemiştir. Gediz parti teşkilatında üye kaydına önem verildiğini ve nizamnameye uygun olarak 6 aylık iş raporlarının düzenlenmesine dikkat edildiğini görmüştür. Fakat üye kayıt defterinde 4551 üyenin adı yazılmasına rağmen 3032'sinin evrakları yer aldığı için diğer evrakların tamamlanmasını istemiştir (BCA, 2 Şubat 1940, s. 8-10).

1.3. Emet ve Simav Kazası

Adnan Menderes, Emet Kaza İdare Heyeti Başkanlığına Halil Çoban'ın yerine Ömer Özdek'in seçildiğini ve parti idare heyeti üyeleri arasında parti nüfuzunu istismar edenlere rastlanmadığını tespit etmiştir. Bununla birlikte Emet'te parti üyeleri ile halkın arasının iyi olduğu, hükümet amir ve memurları arasında fikir ve işbirliği olduğu izlenimine sahip olmuştur. Emet kazasında 1940 yılı kongresinin nizamname hükümlerine uygun olarak yapıldığını, ancak nahiye ve köylerde kongrelerin çoğunun yapılmadığını görmüştür. Menderes, Örencik ve Çavdarhisar nahiyelerine giderek buralarda da kongrelerin nizamnameye uygun olarak yapılmadığını tespit etmiştir. Bunun üzerine bütün kaza kongrelerinde halkın şikâyet ve isteklerinin serbestçe ifade edilmesini bildirmiştir. Emet kazasında 1939 yılında toplantıların düzenli olarak gerçekleştirildiğini, fakat parti vazife ve görevlerinin çoğunun yerine getirilmediğini raporuna yansıtmıştır (BCA, 2 Şubat 1940, s. 10-11).

Menderes, Simav kazasında Belediye Başkanı olarak görev yapan Sadık Ülken'in 10 yıl boyunca hiçbir iş yapmadığı için parti ve Halkevi Başkanlığı'ndan alınmasının bir zorunluluk olduğunu raporunda belirtmiştir. Sadık Ülken'in parti işlerini yüzüstü bırakması karşısında son kongrede yeni idare heyetine seçilen Eczacı Osman Artun'un Parti Başkanlığına ve Asım Simav'ın Halkevi Başkanlığına seçilmesini memnuniyetle karşılamıştır. Menderes, Simav'a yakın Demirköy'üne gitmiş, Ocak Başkanının olmadığını ve parti ile ilgili kimseye rastlamadığı için köyden bir şey öğrenemediğini geri dönmek zorunda kalmıştır. Köyün ocak başkanı sonradan Menderes'i bulmuş, köyde kongrenin yapılmadığını, ancak istenildiği takdirde hafta içinde yapılabileceğini ifade etmiştir. İdare heyetinin 30/11/1936 tarihinden 1939 yılına kadar sadece 4 toplantı yaptığını, hatta son toplantı tarihi olan 26/11/1938'den kongrenin son toplanma tarihi olan 20/01/1939 tarihine kadar idare heyetinin bir defa

dahi toplanmadığını görmüştür. İdare Heyeti'nin 31/05/1938 tarihli aylık rapor ile 01/01/1939 tarihli rapor arasında üye sayısında 101 adet fazlalık olduğunu tespit eden Menderes, bu 101 üyenin hangi ocaklar tarafından kaydedildiğini ve isimlerinin nerede yazılı olduğunu sormuş; fakat cevap alamamıştır. Simav'da yaptığı incelemeler neticesinde; partinin durumunun her türlü tahminin ötesinde hazin ve teessüfe şayan olduğunu belirterek ilçedeki çalışmalardan memnun olmadığını altını çizmiştir (BCA, 2 Şubat 1940, s. 11-13).

1.4. Uşak Kazası

Menderes, Uşak ilçesinde yaptığı teftiş sırasında 1939 yılı kongresinde İdare Heyeti Başkanlığına Rıza Topuz'un yerine Mehmet Tekiş ve 1940 yılında ise Hakkı Yılcı'nın seçildiğini görmüştür. Menderes incelemeleri sırasında; parti idare heyeti üyeleri arasında parti nüfuzunu istismar edenlerin bulunmadığını, fakat kaza idare heyetinde yer alan Mehmet Tirit ile Rıza Salcı hakkında nizamnamenin 162'nci madde hükümlerinin yerine getirilmesini istemiştir. Uşak'ta idare heyeti üyelerinden aldığı bilgilere göre; ilçedeki köylerin % 60'ında kongrelerin yapılmadığını ve ilçe kongresinin nizamnameye uygun olarak yapıldığını öğrenmiştir. Menderes; idare heyeti defterlerinin düzenli bir şekilde tutulduğunu, toplantıların 20 gün aralıklarla yapıldığını belirttiikten sonra 1 yıl içinde 971 üyenin kaydedildiğini ve üye yardım parası olarak 185.60 kuruş toplandığını, sinemanın kiralanmasından yılda 800 lira gelir edildiğini tespit etmiştir. Menderes kaza merkezlerinden başka Arslanapa, Altıntaş, Köprüören, Çavdarhisar, Örencik nahiyelerine ve birçok köylere uğramıştır. Gördüğü nahiye ve köylerde teşkilatın varlığına delil olabilecek iz ve eserlere rastlayamamıştır (BCA, 2 Şubat 1940, s. 14-16).

Menderes sonuç olarak raporunda; Kütahya'da parti teşkilatının gösterdiği manzaranın parti prensipleri ve nizamnamesinde belirtilen esaslar göz önüne alındığında partiyi memnun etmekten çok uzak olduğunu belirtmiştir. Köylerin % 90'ında parti köy ocaklarının belli bir durağının olmadığını, köy ve muhtar odalarının bir köşesinde parti için 4 metrelik bir yer dahi ayrılmadığını tespit etmiştir. Bazı köylerde veya muhtar odalarında karşılaştığı vatandaşlarla görüşmesi neticesinde; parti üyesi olduklarını söyleyenlerin parti üyesi olmadığını, partiye üye olmadığını söyleyenlerden bazılarının da üye oldukları söylemesi karşısında şaşkınlığa kapılmıştır. Tespit ve gözlemlerine devam eden Menderes; köy ocaklarının sönük kalmaları neticesinde köylerde partiyi tanıtmak, amacını ve hedeflerini anlatmak konusunda yeterli gayret gösterilmediğinden birçok partili ve köylünün ülkeyi idare eden hükümetin ve bir parti teşkilatının varlığını yeterince anlamadığını notlarına ilave etmiştir. Menderes; Emet kazasına bağlı Çavdarhisar ile diğer nahiyelerden Kalandıraz, Arslanapa, Altıntaş, Örencik, Köprüören'deki incelemeleri sonucunda nahiyelerdeki durumun köylerden biraz daha iyi olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Raporunda; gördüğü parti teşkilat manzarası karşısında parti idare heyetlerine yüklenen görevlerin hepsini fahri anlamda görev alan üyelerin yapamayacağını, bu işin memurluğunu yapacak ücretli müstahdemler ile her kaza idare heyetinin bir kâtibi olması gerektiği önerisinde bulunmuştur. Bununla birlikte her köye belli aralıklarla gidecek ve her gidişinde günlerce kalarak parti işlerini yerinde takip edecek gezici memurlara ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Memurların görevlerinin neler olacağı ve çalışma tarzlarının ise önceden bir talimat ile tespit edilmesi tavsiyesinde bulunmuştur (BCA, 2 Şubat 1940, s. 16-17, 19).

Adnan Menderes, Vilayet İdare Heyeti'nin hesap işlerinin parti nizamnamesine ve hesap talimatına uygun olduğunu; hesap, muamelat, kayıt ve dosyaların düzenli tutulduğunu, partiye ait binaların tapu kayıtlarının düzgün bir şekilde kayıt altına alındığını ve demirbaş eşya defterinin de düzenli şekilde tutulduğunu tespit etmiştir. Hesap işlerinin nizamname ve muhasebe talimatına uygun olduğunu, ancak vezne defterinin her ay sonunda başkan ve muhasip tarafından imzalanmadığı görüldüğünden bu eksikliklerin giderilmesini bildirmiştir. Menderes parti teşkilatının 1940 yılı itibariyle gösterdiği manzaranın, parti prensipleri ve nizamnamede tespit edilen esaslar göz önüne alındığında oldukça yetersiz kaldığını görmüştür. Olumsuz gözlemlerinin yanı sıra halk ve partililerin milli şefe, parti ve hükümete sarsılmaz bağlılığına tanık olmasını ise memnuniyet verici bir gelişme olarak ifade etmiştir (BCA, 2 Şubat 1940, s. 34-35, 38).

2. Adnan Menderes'in Kütahya ve Çevresindeki Halkevi Teftişi

Adnan Menderes Kütahya parti teşkilatının yanı sıra Kütahya, Tavşanlı, Gediz, Emet, Simav ve Uşak Halkevi şubelerini teftiş ederek CHP Genel Sekreterliğine rapor olarak sunmuştur. Kütahya Halkevi Başkanı olarak Eczacı Selahattin Kutman'ın görev yaptığı ve idare heyeti üyelerinin işinin ehli kişiler olduğunu görmüştür. İdare Heyeti üyelerinin gayretleri neticesinde 1.000 liraya yakın gelir elde edilerek ihtiyaçlar için kullanıldığını, fakat bu gelirin yeterli olmadığı görüşünü belirtmiştir. Halkevinin şehir üzerinde etkisinin çok iyi olduğunu ifade ederek özellikle temsil ve müsamerelere halkın çok yoğun bir ilgi gösterdiğine dikkat çekmiştir. Halkevinin hesap, demirbaş eşya ve kütüphane defterlerinin düzenli ve talimata uygun olarak yapıldığını, fakat Halkevi binasının yeterli olmadığından bahsetmiştir. Yeni Halkevi binasının inşa edilmesi için 1939 yılı muhasebe bütçesinden 15.000 lira ödenek ayrılarak bankaya konulduğunu, 1940 yılında da aynı miktarda ödeneğin ayrılması konusunda Vali ve Partililerle görüşüldüğünü öğrenmiştir. Bu tesisin tamamlanmasıyla Kütahya'nın birçok ihtiyacının karşılanacağı yorumunda bulunmuştur (BCA, 2 Şubat 1940, s. 22-23).

Menderes, Tavşanlı kaza idare heyetinin halkevi çalışmalarına yeteri kadar destek olmadığını, kaymakam ve memurların da ilgili göstermediğini yaptığı temaslardan öğrenmiştir. Aynı zamanda halkın Halkevine ilgi göstermediğini ve Halkevi binasının da yeterli olmadığını belirtmiştir. Gediz Halkevinde yaptığı teftişte; Halkevi Başkanı olarak Hasan Alanyalı'nın görev yaptığını, fakat kendisinin aranılan vasıfları taşımadığını belirtmiştir. Kaza İdare Heyeti'nin halkevi ile ilgili olduğunu, Kaymakam ile Halkevi Başkanı ve Parti İdare Heyeti'ndeki üyelerin şahsi sebeplerle aralarının açık olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca hükümet amirlerinin ve parti idare heyetinin halkevinin gelir elde etmesinde ciddi etkileri olmadığını öğrenmiştir. Halkevinin Gediz'de etkili faaliyetler yürüttüğünü, halkevinin hesap ve demirbaş eşya defterlerinin doğru olduğunu, kütüphanenin de iyi düzenlendiğini tespit etmiştir. Teftişi sırasında Halkevi binasının yeterli olmadığını, var olan binanın yıkılarak yerine ihtiyacı karşılayacak güzellikte yeni bir binanın inşa edilmesi için parti ve halkevi üyelerinin gayret gösterdiğini raporuna yansıtmıştır (BCA, 2 Şubat 1940, s. 23-24).

Menderes, Emet Halkevi hakkında ise Halkevi Başkanının bu görevi yapabilecek kapasitede olmadığını ifade ettikten sonra kaymakam, parti teşkilatı, memurlar ile Halkevi yöneticileri arasında tam bir kaynaşma olduğunu belirtmiştir. Fakat Halkevinin gelir elde etmesinde Hükümet amirleri ve parti idare heyetinin ciddi katkılarının olmadığını ileri sürmüştür. Ayrıca Emet'teki Halkevinin de diğer ilçelerde olduğu gibi ihtiyacı karşılamadığı görüşünü dile getirmiştir. Simav Halkevinin incelemesi sırasında Halkevi Başkanlığını aynı zamanda Belediye ve Parti Başkanlığı görevlerini üstlenen Sadık Ülken'in yaptığını öğrenmiştir. Halkevine Hükümet amir ve memurlarının yardımında bulunmadığını tespit etmiş, diğer taraftan Vilayet İdare Heyeti'nin, Halkevine 550 lira gelir elde edilmesine yardımcı olduğunu görmüştür. Halkevinin kitapsaray, ar, köycülük, spor ve gösteri şubesi olmasına rağmen hiçbir faaliyette bulunmadığına dikkat çekmiştir. Halkevinin 2390 kitaplı bir kütüphanesinin bulunduğunu, demirbaş eşya ile kütüphane defterlerinin düzenli tutulmasından dolayı memnun olmuştur (BCA, 2 Şubat 1940, s. 24-25).

Menderes, Uşak Halkevinin incelemesi sonrasında Hükümet ve amir ve memurları ile parti idare heyeti üyelerinin arasının iyi olduğunu, Uşak CHP Heyetinin Halkevine 3.400 lira gelir temin edilmesine yardımcı olduğunu öğrenmiştir. Ayrıca sinemadan da kira bedeli olarak Halkevine yılda 9.000 lira gibi önemli bir miktarda daimi gelir temin edildiğini görmüştür. Halkevinin 9 şubesinin olduğunu, bu şubelerinden ar şubesinin bir musiki kursu açtığını ve 10 kişinin devam ettiği şubenin 4 nahiyeye giderek konser verdiğini belirtmiştir. Bir diğer şube olan Köycülük şubesinin başında Kaymakamın olduğunu; 107 lirası kinin bedeli, 40 lirası otomobil ücreti, 15 lirası da selektör binasına yardım olmak üzere şubenin 162 lira masrafı olduğunu tespit etmiştir. Bir diğer şube olan sosyal yardım şubesinin fakirlere ilaç desteğinin yanı sıra çocuk okuttuğunu öğrenmiştir. Müze ve sergi şubesinin ise fotoğraf aldirmaktan başka bir faaliyeti olmadığını ve bu fotoğrafların alınması için 23.50 kuruş harcadığını belirtmiştir. Menderes Halkevinin 300 liralık bütçesinden 9.25 kuruş harcadığını, spor şubesinin 35.20 kuruş masrafı olduğunu ve bu paranın da kente gelen sporculara yapılan yardımlardan dolayı gerçekleştirildiğini belirlemiştir. Ayrıca Halkevinin sergilediği temsile katılarak saat 20.00'de başlayacak olan temsile vatandaşların saat 18.00'den itibaren katılmaya başlamasını görmesi dikkat çekici bir husus olmuştur. Bu bağlamda Menderes genel olarak Halkevinin Uşak'ta halk üzerinde yaptığı faaliyetlerinin etkili olduğu yorumunda bulunmuştur (BCA, 2 Şubat 1940, s. 25-26).

Kütahya merkez ve çevresindeki Halkevleri şubelerinin spor kolunda da faaliyetler yaptığını ve spor ile ilgili atılan adımları gözden geçirmiştir. Bu doğrultuda Kütahya Halkevinin ara sıra atletizm yarışmaları düzenlediğini, mevcut spor kulübüne bir yer sağlayarak sporun gelişmesine yardımcı olduğunu ifade etmesine karşın kent merkezinde spor adına herhangi bir şey yapılmadığını not etmiştir. İlçelerde de durumun farklı olmadığını ve spor faaliyetlerinin çok durgun olduğuna dikkat çekmiş, hatta Emet ve Tavşanlı'da spor adına bir şey yapılmadığını görmüştür. Futbol branşı için Kütahya'da yeni bir stadyum inşaatının yapımına başlandığını, Uşak'ta 2-3 sene önce yapılmış bir stadyum olduğunu, Gediz'de bir futbol sahası meydana getirildiğini, Simav'da Belediye ait bir arazide zaman zaman futbol oynandığını ve Tavşanlı'da mevcut spor kulübünün imkânsızlıklara karşın bir şeyler yapmaya çalıştığını raporuna yansıtmıştır. Son olarak cirit sporunun kentte geçmişten itibaren sevilen bir spor dalı olduğunu, güreş ve kayak sporuna da önem verildiğini belirtmiştir (BCA, 2 Şubat 1940, s. 26-27, 29).

3. Kütahya Milletvekili Olarak Meclisteki Faaliyetleri

Demokrat Parti (DP), 7 Ocak 1946 tarihinde kurulmasının ardından yurt çapında il teşkilatlarını oluşturmaya başlamıştır. Fakat her ilde örgütlenmesini tamamlayamayan DP'yi hazırlıksız yakalamak ve kesin bir zafer elde etmek için CHP genel seçimlerin 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılmasına karar vermiştir. Adnan Menderes ile Fuad Köprülü de seçim gezisi kapsamında Kütahya, Uşak ve Gediz'i ziyaret etmiştir. Fakat bu ziyarete ilişkin o dönemin tek gazetesi olan Kütahya vilayet gazetesinde herhangi bir haber tespit edilememiştir. Buna karşın Akşam ve Cumhuriyet gazetesinde Adnan Menderes ve Fuad Köprülü'nün demecine yer verilmiştir. DP'nin her iki kurucusu verdikleri beyanatta; vatandaşların kesin olarak kendi geleceğini eline almaya azmettiğini ve bunun engellenemeyeceğini ifade etmiştir (Akşam, 5 Temmuz 1946, s. 2; Cumhuriyet, 5

Temmuz 1946, s. 3). 1946 seçimlerinde DP, 465 milletvekilliği için 273 aday göstermiş ve bu adaylardan 62'si milletvekili seçilmiştir (Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar, 1982, s. 91-92). Kütahya'da da milletvekili olarak DP'den Adnan Menderes, Memduh Ispartalıgil, Ahmet Gürsoy, Ömer Özdek, İhsan Şerif Özgen, Hakkı Gedik, Ahmet Tahtakılıç ile CHP'den Asım Gündüz, Halil Benli, Ahmet Bozbay seçilmiştir (BCA, 30 Temmuz 1946, s. 6, 24).

DP Kütahya milletvekili olarak Meclise girmeye hak kazanan Adnan Menderes, seçimlerin ardından kente gelerek ziyaretlerde bulunmuştur. Ziyaret çerçevesinde Tavşanlı, Emet ve Altıntaş ilçelerine giderek partinin durumu ve DP-CHP ilişkilerinden söz ettiği konuşmalar yapmıştır. Menderes, Kütahya ziyareti sırasında uzun bir konuşma gerçekleştirerek CHP'ye sert eleştiriler yöneltmiştir. Konuşması sırasında 1946 seçimlerine göndermede bulunarak milletvekili seçimlerinde kanunsuzluklar yaşandığını, ülkede hala tek parti zihniyetinin devam ettiğini ve bu sebeple milli hâkimiyet esaslarının uygulanmadığını söylemiştir. DP'nin temel hedefinin ülkede gerçek demokrasinin yerleşmesi olduğunu ifade ederek vatandaşların özgür bir şekilde oylarını kullanabilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Konuşmasına devam ederek Milli Mücadeleyi yapan Türk milletinin düşmanı yurttan attığını, fakat milli hâkimiyete dayanan bir idare kuramadığına dikkat çekmiştir. Sözlerine devam eden Menderes; Polis Vazife ve Salahiyetleri, İskân ve Seçim Kanunları, İstanbul'da sıkıyönetimin gazete kapatması ve parti mücadelesinde tarafsız kalması gereken devlet memurlarına baskı yapılması gibi örnekler vererek CHP'nin baskıcı tutumlarını gözler önüne sermiştir. Aynı zamanda CHP'nin ziraat politikasını eleştirerek ziraatin sapan ve kağı devrinde kaldığını, kuraklığın her sene bir bölgeye açlık tehlikesi verdiğini, ziraate ayrılan bütçenin düşük olduğunu, israf yoluna gidildiğini ileri sürmüştür (Fersoy, 1971, s. 216-221; Ulus, 22 Mart 1947, s. 3).

Adnan Menderes, DP Kütahya milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nde Kütahya ile alakalı olarak herhangi bir konuşma yapmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte ülke gündemi hakkında çok sayıda konuşma yapmıştır. Bu konuşmaları kanun, önerge, komisyon raporları ve hükümet programları ile alakalıdır. Bu bağlamda; Adnan Menderes, Matbuat Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanunun görüşülmesi esnasında basın demokratik şartlar altında gelişebileceğini, basın özgürlüğünün daraltılması ve kaldırılması halinde bütün vatandaşların kendilerini özgürlükten mahrum edilmiş hissedeceği yönünde fikir beyan etmiş ve basın özgürlüğünü savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 13 Eylül 1946, s. 291-293). Bu yönde verdiği önerge ise reddedilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 17 Eylül 1946, s. 395-397).

Ayrıca Demokrat Parti adına 1946-1949 yılları arasında TBMM Bütçe Komisyonu üyeliği yapan Menderes; 1947, 1948, 1949 ve 1950 yılı Bütçe Kanunları hakkında da çok sayıda konuşma yapmıştır. Genel olarak yapılan bütçeleri ağır bir dille eleştirdiği görülmektedir. Bu açıdan Menderes, 1946 yılında ülkenin içinde bulunduğu sıkıntı ve ıstırapın takip edilen tedbirsizlikler, hatalar ve israfların sonucu olduğunun altını çizmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Aralık 1946, s. 235, 237-240, 243). Buna ek olarak o, bütçenin samimi olmadığını ve bütçe tahminlerinin doğru yapılmadığını savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 30 Aralık 1946, s. 843). 1948 yılı bütçesi hakkında da DP grubu adına konuşmalar yapan Menderes, her sene ağırlaşan borç yüklerinin 2.000.000.000 liraya dayanmasından yakılarak, böyle bir gidişe mutlaka şimdiden dur demenin gerekli olduğunu savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 26 Aralık 1947, s. 291-293, 295-296, 300-301). Adnan Menderes 1949 yılı bütçe kanunu hakkında yaptığı konuşmasında ise 1947 ve 1948 yılı bütçeleri ile bu bütçelerin sonuçları hakkında genel bir değerlendirme yapmıştır. Ayrıca bütçe ile yapıcı öneriler de getirmiş; milletvekili ödenekleri, Milli Saraylar masrafları, Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü bütçesi, resmi otomobiller ve makam ödeneklerinden tasarruf edilmesini ve halkevlerine verilen 2.000.000 lira ile Halk Partisi'nin arsasına verilecek 2.000.000 liranın ödenmemesi yoluyla tasarruf sağlanabileceğini belirtmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 21 Şubat 1949, s. 298, 301, 304). 1949 yılı görüşmelerinde de Menderes, en acil meselenin iktisadi ve mali dengenin büsbütün bozulmasının önüne geçmek olduğunu, bunun da sıkı bir tasarruf politikası sayesinde bütçe açığını kapatmakla mümkün olacağını savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 27 Şubat 1949, s. 980, 985). Son olarak 1950 yılı bütçe kanununun tamamı hakkında yaptığı genel değerlendirmede ise Menderes, bugüne kadar gidilen hatalı yollar terkedildiği takdirde durumun hızlı bir şekilde iyiye gideceği ve kalkınma devrine girileceği konusunda iyimser bir görüşe sahip olduklarını belirtmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 13 Şubat 1950, s. 499, 505-506).

Adnan Menderes'in 5 Haziran 1946 tarihinde kabul edilen Seçim Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesi dolayısıyla da konuşma yaptığı görülmektedir. Seçim Kanunu ile ilgili olarak üzerinde en çok durduğu konu seçim güvenliğinin sağlanması olmuştur. Bu açıdan tarafsız kurul ve komisyonların kurulması konusunda ısrar etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 2 Temmuz 1948, s. 597, 599, 601-602). Yine 14 Mayıs 1950 seçimleri öncesinde kabul edilen yeni Seçim Kanunu hakkında kürsüye gelerek partisinin görüşlerini aktarmıştır. Ülke adına güzel başlangıçlardan birisi olması temennisıyla, Demokrat Parti'nin Seçim Kanunu'nu kabul ettiğini açıklamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 16 Şubat 1950, s. 706). Adnan Menderes'in Milletvekili Seçim Kanunu'nun maddelerini değiştirilmesi, eklenmesi ve yeni Seçim Kanunu'nun kabul edilmesi ile Kazanç Vergisine Ek Kanun hakkındaki konuşmaları, kanaatimizce geçmiş yıllarda yaptığı konuşmaların haklılığını ortaya koymakta ve kanunlar hakkında eleştirel olduğu kadar yapıcı olduğunu göstermektedir.

Bu konuşmalarına ek olarak, Afyonkarahisar Milletvekili Ahmed Veziroğlu'nun önergesi, İstanbul Milletvekili Fuad Köprülü ve 15 milletvekilinin şeker fiyatına yapılan zam dolayısıyla Başbakan hakkında gensoru açılmasına dair önerge, 33 vatandaşın İran sınırında öldürülmeleri sebebiyle Meclis Soruşturması açılmasına dair önerge hakkında da görüşlerini ifade ettiği görülmektedir. Ayrıca Tutanakları İnceleme Komisyonu'nun Ankara ve Aydın milletvekilleri seçim tutanakları hakkındaki raporuna istinaden iki şehirde yaşanan seçim usulsüzlerini örneklerle izah etmiştir. Son olarak Başbakan Recep Peker, Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay Hükümetlerinin programları hakkında eleştirel konuşma yapmıştır.

Yukarıda ifade edilen konuşmalarının dışında TBMM Zabıt Ceridesi incelediğinde; İstanbul Milletvekilliğine Seçilen Zeki Rıza Sporel'in seçim tutanağı, Muğla milletvekillerinin seçim tutanakları, 6 ilde ilan edilmiş sıkıyönetimin 6 ay daha uzatılmasına dair Başbakanlık tezkeresi, Afyonkarahisar milletvekili Ahmed Veziroğlu'nun yabancı ülkelere gönderilen heyetlerin görev ve yetkileri ile kendilerine verilen yolluklar hakkındaki Başbakanlığa sözlü sorusu hakkında, 1947 yılı bütçe kanununa bağlı A işaretli cetvelde değişiklik yapılması hakkında, Trabzon milletvekillerinin seçim tutanakları hakkında konuşma yaptığı belirlenmiştir.

4. Adnan Menderes'in Kütahya Ziyaretleri

DP 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimleri kazanarak CHP'ye karşı tarihi bir zafer elde etmiştir. Seçim sonuçları 27 yıllık CHP iktidarını sona erdirmiş ve 1950-1960 yılları arasında sürecek DP iktidarının temellerini atmıştır. Ülke genelinde DP'nin kesin zaferiyle neticelenen seçimler aynı zamanda yeni Cumhurbaşkanı olarak Celal Bayar ve Başbakan olarak Adnan Menderes'in göreve gelmesini sağlamıştır. Partinin kurucularından biri olan Adnan Menderes söz konusu seçim zaferinden önce Kütahya milletvekili olarak görev yapmış ve Başbakan olmasından sonra da Kütahya'ya çeşitli vesilelerle ziyaretlerde bulunmuştur. Adnan Menderes'e Kütahya'ya olan sevgi bağları ve milletvekili olarak kenti temsil etmesi dolayısıyla Kütahya Belediye Meclisi tarafından fahri hemşehrilik mazbatası verilmiş olması (Milliyet, 28 Kasım 1950, s. 5; Kütahya, 2 Aralık 1950, s. 1), her ne kadar Aydın doğumlu olsa da Kütahyalıların Adnan Menderes'i Kütahyalı gördüğünün en anlamlı göstergesi olmuştur.

4.1. Kütahya Şeker Fabrikası'nın Temel Atma ve Açılış Töreni

DP'nin ilk yıllarında yurt genelinde başlatılan kalkınma hamlesi kapsamında Kütahya'da da şeker fabrikasının kurulması düşünülmüştür. Bu bağlamda fabrikanın yerinin belirlenmesi için kente inceleme heyeti gelmiştir. Heyet içerisinde; Şeker Fabrikaları Genel Müdür Yardımcısı Celal Kıpçak ile Yapı İşleri Müdürü, Eskişehir Şeker Fabrikası Müdürü, Mıntika Ziraat Müdürü yer almıştır. Heyete Vali, Belediye Başkanı ve Meclis üyeleri ile DP milletvekilleri yardımcı olmuştur. Heyet üyeleri; Belediye Meclis üyesi Muhsin Sönmezer, milletvekilleri İhsan Şerif Özgen ile Remzi Kocak'ın katılımıyla gezdikleri yerler arasında vakıflara ait çok geniş arazi olan Bacı Bekir ve Öküz çayırını uygun bulduklarını belirtmiştir. Heyet üyeleri arazinin Porsuk regalatöründen bol su alabilecek durumda ve pancar tarlalarının ortasında bulunmasını tespit ederek daha faydalı olacaklarını düşünmüştür (Aydın Tarihi, Mayıs 1952, s. 47-48). Aynı zamanda Kütahya'da ekime uygun pancar sahasının 50.250 dönüm olduğu, fabrikada 80.000-100.000 ton şeker pancarı işlenerek 12.000-15.000 ton şeker üretileceği (Demokrat Kütahya, 15 Eylül 1953, s. 3), fabrikaya 10.000 çiftçinin pancar verebileceği ve karşılığında 5.000.000 lira gibi önemli bir gelir elde edeceği açıklanmıştır (Zafer, 13 Eylül 1953, s. 6).

Hazırlıkların tamamlanmasının ardından Kütahya Şeker Fabrikası'nın temel atma törenine katılmak üzere Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı ve beraberindeki heyet üyeleri Konya'dan 14 Eylül 1953 Pazartesi günü saat 16.30'da hareket ederek Kütahya'ya ulaşmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Başbakan Adnan Menderes şehrin girişinden merkezine kadar Kütahya halkının sevgi ve tezahüratları eşliğinde karşılanmıştır. Cumhurbaşkanı sevgi gösterileri karşısında vatandaşlara hitaben kısa bir konuşma yaparak duygu ve düşüncelerini dile getirmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar sözlerinin başında; Türk milli hayatında medeniyet merkezliği yapmış olan Kütahya'nın bu tarihi hakkının milli gelişmelere layık bir halde devamını gösteren fabrikanın temelinin atılması karşısında sevindiğini ifade etmiştir. Bayar ne zaman arkadaşlarıyla birlikte Kütahya'ya ayakbastıysa Kütahya halkının daima kendilerini en samimi bir muhabbetle bağrına bastıklarını vurgulayarak gösterdikleri bu yakınlığa minnettar olduğunu söylemiştir. Konuşmasının sonunda tek amaçlarının millete hizmet etmek olduğunu ve bu hizmetin en büyük mükâfatının da Kütahyalıların sevgisine kavuşabilmek olduğunu belirtmiştir (Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No: 3/6-15, s. 16-17; Cumhuriyet, 15 Eylül 1953, s. 1, 6; Milliyet, 15 Eylül 1953, s. 1, 7).

Cumhurbaşkanının sözlerinin ardından Başbakan Adnan Menderes de vatandaşlara hitaben bir konuşma yaparak DP iktidarının kalkınma hamleleri ve icraatlarından söz etmiştir. Menderes konuşmasının başında; zamanında vazifeli olarak Kütahya'da yaşadığını, daha sonra yine zaman zaman bulunduğunu ve 1946-1950 döneminde milletvekili olmak şerefine nail olduğunu söylemiştir. Menderes, Kütahyalıların kendisine her zaman gösterdiği nezaket, itimad ve muhabbetten dolayı

minnettar olduğunu belirtmiştir. Konuşmasına devam eden Menderes Kütahya'da Şeker Fabrikası'nın temelini atılacağını, Konya'da, Merzifon ve Amasya'da dün birer Şeker Fabrikası'nın temel atma törenini yaptıklarını anlattıktan sonra yurdun her köşesinin bir an önce kalkınmasını sağlamaya çalıştıklarına vurgu yapmıştır. Menderes konuşmasına devam ederek DP'nin kurulması sürecinde milletin olgunluğuna inandıklarını, bütün mücadeleler esnasında memleketin manzarasında bakarak "memleketin kaderi bu olmamalıydı" sözlerini daima tekrar ettiklerini ve hakikaten memlekette artık nurlu istikbalin kapılarının ardına kadar açıldığını altını çizmiştir. Konuşmasının son bölümünde ise muhalefette iken dahi kendisini daima muhabbetle ve hararetle karşılayan Kütahya halkına hitaben hürriyet ve demokrasi uğrunda mücadeleye devam edeceğini söylemiştir (Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No: 3/6-15, s. 16-17; Demokrat Kütahya, 20 Eylül 1953, s. 1; Demokrat Kütahya, 21 Eylül 1953, s. 1-2; Demokrat Kütahya, 22 Eylül 1953, s. 1-2; Demokrat Kütahya, 23 Eylül 1953, s. 1; Demokrat Kütahya, 24 Eylül 1953, s. 1, 3; Cumhuriyet, 15 Eylül 1953, s. 1, 6).

Kütahya Şeker Fabrikası'nın temel atma töreninden sonra başta Cumhurbaşkanı ve Başbakan olmak üzere bakan, milletvekilleri ile önemli devlet adamlarının katılımıyla Kütahya'da İş Bankası'nın 120. şubesinin açılış töreni 15 Eylül 1953 tarihinde yapılmıştır. Törende İş Bankası İdare Meclisi üyelerinden Ankara Belediye Başkanı Atıf Benderlioğlu söz alarak 30 sene önce kurulan İş Bankası'nın milli bankacılığa rehberlik ettiğini ve DP'nin 3 seneden beri takip ettiği kalkınma devrinde büyük hamlelerin yapıldığını ifade etmiştir. Sözlerine devam ederek milli sanayinin büyük bir hızla ilerlediği döneme milli bankaların da ayak uydurmak mecburiyetinde olduğuna dikkat çekerek Başbakan Adnan Menderes'in İş Bankası yetkililerine her şehirde birere şube açma talimatını verdiğini açıklamıştır. Konuşmasının sonunda Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın "İş Bankası'nın çok uğurlu bir müessese olduğunu, gittiği her yerde hem kazandığını hem de kazandırdığı" sözlerini hatırlatmıştır. Atıf Benderlioğlu'nun konuşmasının ardından Cumhurbaşkanı Celal Bayar kendisine verilen makası Başbakan Adnan Menderes'e vermiş ve bankanın şube açılışını bizzat Başbakan tarafından gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes, İş Bankası şubesinin açılışını yaptıktan sonra Ziraat Bankasını ziyaret etmiştir. Ziyaret esnasında devlet büyüklerine ziraat kredileri ve diğer önemli konular hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Çini ve Kiremit Fabrikalarına gidilerek incelemeler yapılmıştır. Önemli tesislerin ziyaretin ardından Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın bulunduğu heyet üyeleri Vilayet Belediye binasına gelmiştir. Burada Cumhurbaşkanı ve Başbakan; vilayet, belediye meclisi ve encümen üyelerini kabul etmiştir. Kütahya ve çevresinden ciddi bir katılımın olduğu görüşmede; Kütahya, Uşak, Tavşanlı, Gediz, Simav, Altıntaş, Emet, Köprüören heyetleri ile Kütahya'nın toprak sanayii, esnaf ve halk teşekkülleri heyetleri de yer almıştır (Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No: 3/6-15, s. 2-3; Demokrat Kütahya, 17 Eylül 1953, s. 1; Zafer, 16 Eylül 1953, s. 1, 3).

Kütahya Şeker Fabrikası'nın 14 Eylül 1953 tarihinde temelini atılmasının ardından inşaa çalışmaları hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Bu kapsamda şeker fabrikasının açılış törenine katılması için Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürü, Başbakan Adnan Menderes'e 19 Kasım 1954 tarihinde davet mektubu göndermiştir (BCA, 19 Kasım 1954, s. 2). Başbakan Adnan Menderes de mektuba olumlu cevap vererek 24 Kasım 1954 günü şeker fabrikasını işletmeye açmak üzere beraberinde İşletmeler Bakanı Fethi Çelikbaş ve milletvekilleri ile şehre gelmiştir. Menderes, saat 11.00'de fabrikanın önünü dolduran binlerce vatandaşın tezahüratı ile karşılanmıştır. Açılış töreninde ilk sözü Kütahya milletvekili Ali Galip Bubik alarak 1953 yılında temeli atılıp 1954 yılında işletmeye açılan Şeker Fabrikası'nın hükümetin kalkınma politikası doğrultusunda yapıldığını ifade etmiştir. Ali Galip Bubik'in konuşmasının ardından Şeker Şirketi Genel Müdürü Baha Tekand tesis hakkında teknik izahatta bulunmuştur. Baha Tekand, Kütahya Şeker Fabrikası'nın her yıl 40.000 dönümlük sahada pancar işleyeceğini ve günde 800 ton pancar işleme kapasitesinde olan fabrikanın yıllık şeker üretim miktarının 15.000 ton kadar olacağı bilgisini vermiştir. Tekand, fabrikanın makine ve tesislerinin Almanya'da "BUCKAU" ve "B.M.A" firmaları tarafından ortak temin edildiğini açıklamıştır. Bu makine ve tesislerinin kurulmasıyla birlikte çiftçilerin pancar üretimi yaparak gelir elde edeceklerini söylemiştir. Baha Tekand'ın ardından İşletmeler Bakanı Fethi Çelikbaş söz alarak DP'nin daha muhalefet yıllarında mamur bir vatanın programını çizdiğini, 4-5 yıl gibi çok kısa bir zaman içerisinde mucizevi denilebilecek eserler meydana getirdiğini ve bunlardan birisinin de Kütahya Şeker Fabrikası olduğunu belirtmiştir (Kütahya, 25 Kasım 1954, s. 1-2, 5; Ayın Tarihi, Kasım 1954, s. 38-39).

Son olarak kürsüye gelen Başbakan Adnan Menderes sözlerine DP'nin 1950'den beri başardığı işleri hatırlatarak başlamıştır. Bu doğrultuda termik santraller kurduklarını belirterek 60.000 kilovatlık Çatalağzı Termik Santrali'nin 1955 yılının Eylül ayında bitmiş olacağını ve aynı düzeyde bir başka santralin Soma'da inşa edildiğinin bilgisini vermiştir. Kütahya'da da 2 ay önce temelleri atılan 60.000 kilovatlık Tunçbilek Santrali'nin inşasına süratle devam edildiğini söylemiştir. Menderes şeker fabrikaları konusunda; son 2 yıl içerisinde 4 yeni şeker fabrikasının açılmasının yanı sıra bir bu kadar fabrikanın inşa halinde olmasının, bu sahada takip edilen ileri hareketin göstergesi olduğunu belirtmiştir. Başbakan Adnan Menderes sık sık alkışlarla kesilen konuşmasına devam ederek iktisadi kalkınmada olduğu gibi demokratik rejimin gerçekleşmesi için de emin adımlarla ilerlemeye devam edeceklerini, demokratik rejim ve iktisadi kalkınma hakkında yapılan iftiraların da hakikatin parlak güneşi karşısında başarılı olmayacağını altını çizmiştir. Menderes; 2 ay sonra Azot Sanayii'nin temelini atmak üzere bir kez daha Kütahya'ya geleceğini ve 1955 yılında Seyid Ömer Biriket Fabrikası'nın da temelini atılacağını müjdesini paylaşmıştır.

Konuşmasının sonunda Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın selam ve muhabbetlerini Kütahyalı vatandaşlara iletmış ve fabrika kapısındaki kordelayı keserek tesisin açılışını yapmıştır. Daha sonra tesis gezilmiş ve Başbakan Adnan Menderes ile beraberindeki heyet saat 14.00'de otomobille Ankara'ya hareket etmek üzere kentten ayrılmıştır (Kütahya, 25 Kasım 1954, s. 1-2; Milliyet, 25 Kasım 1954, s. 7; Cumhuriyet, 25 Kasım 1954, s. 1, 4; Ayın Tarihi, Kasım 1954, s. 85-88).

4.2. Tunçbilek Termik Elektrik Santralinin Temel Atma ve Açılma Töreni

Başbakan Adnan Menderes'in 17 Eylül 1954 tarihinde Kütahya Tavşanlı'daki Tunçbilek Elektrik Santralinin temel atma törenine katılacağı açıklanmıştır (Kütahya, 17 Eylül 1954, s. 1). Adnan Menderes beraberinde Dışişleri Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu, Devlet Bakanı Mükerrerem Sarol ile Samet Ağaoğlu kente gelmiştir. Başbakan'ı karşısında gören vatandaşlar "Yaşa, Varol" tezahüratında bulunarak Menderes'e olan sevgilerini göstermiştir. Menderes de vatandaşlara hitaben kısa bir konuşma yaparak kendilerine karşı gösterilen samimi sevgiye şahit olmanın büyük bir mutluluk olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda kendisinin Kütahya'dan milletvekilli seçildiği dönemi hatırlatarak "güzel Kütahya'nın ince ruhlu hassas halkının her zaman ve kötü günlerde dahi kadirşinashklarının minneti altında" olduğunu ifade ederek övgü dolu sözler söylemiştir. Konuşmasının ardından Başbakan ve heyet üyeleri Tunçbilek Elektrik Santrali'nin temel atma törenine katılmak için Tavşanlı'ya gitmiştir (Kütahya, 18 Eylül 1954, s. 1-2; Milliyet, 18 Eylül 1954, s. 1).

Menderes Tavşanlı'da Termik Elektrik Santrali'nin temelini ilk harcı koyduktan sonra konuşma yapmıştır. Konuşmasının başında; Türk vatanının imkânlarla dolu bir vatan olduğunu, memleketin kalkınmasında ilk adımların atıldığını belirterek yeni bir santralin temelini atıldığını ifade etmiştir. Konuşmasına devam ederek iktisadi kalkınma hedefinin ülkenin sınırlarını savunabilecek büyük bir silahlı kuvveti kendi imkânlarıyla elde edebilmek, beka, istikbal ve istiklali teminat altına almak olduğunu altını çizmiştir. Bunun için NATO'ya girdiklerini, Yunanistan ve Yugoslavya ile askeri ittifak antlaşması yaptıklarını, Pakistan ile anlaşma imzaladıklarını, Arap ve İslam ülkeleri ile de ilişkilerini günden güne iyileştirmek için gayret gösterdiklerini vurgulamıştır. Menderes konuşmasının son bölümünde dışarıda güçlü bir devlet olmanın yolunun içeride güçlü olmaktan geçtiğine dikkat çekerek "Bir memleketin iç bünyesi kuvvetli olmadıkça ne iktisadi kalkınması, ne ordusunun kudreti, ne de dış siyaset münasebetlerinin iyiliği o kadar büyük bir kıymet ifade etmez" demiştir. Temel atma töreninden sonra Başbakan Adnan Menderes ve heyet üyeleri işçi sendikasını ziyaret etmiştir. Geceyi Kütahya'da geçiren Menderes ve maiyeti, öğleden sonra Eskişehir'e hareket etmiştir (Milliyet, 18 Eylül 1954, s. 1, 3).

17 Eylül 1954 tarihinde temeli atılan termik santralin inşaatının hızlı bir şekilde ilerlemesi neticesinde santral 2 yıl gibi kısa bir sürede tamamlanmıştır. Tunçbilek Elektrik Santralinin açılışını yapmak üzere Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Devlet Bakanı Emin Kalafat, Adliye Bakanı Avni Göktürk, İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu ve birçok milletvekili Kütahya'ya gelmiştir. Halkın coşkun sevgi tezahüratları arasında Hükümet Konağına gelen devlet büyükleri kendilerine gösterilen yoğun ilgi üzerine kısa birer konuşma yapmıştır. İlk sözü alan Cumhurbaşkanı Bayar, kendileri ve beraberlerindeki heyete gösterilen sıcak ve samimi yakınlıktan dolayı çok memnun olduğunu söylemiştir. Daha sonra Başbakan Adnan Menderes de DP iktidarına karşı daima sevgi ve itimat hisleriyle bağlı olan Kütahyalılara karşı şükran borçlarını ödemek için çok çalıştıklarını ve eserleriyle bunu ortaya koyduklarını belirtmiştir. Bu doğrultuda; Şeker Fabrikasının açıldığını, Tunçbilek Elektrik Santralini işletmeye açacaklarını, Azot Sanayiinin kurulduğunu ifade etmiştir. Menderes sözlerine son verirken eski milletvekili, dost ve kendisini Kütahyalı olarak kabul ederek Kütahyalılara başarı dileğinde bulunmuş ve teşekkürlerini ifade etmiştir. Konuşmaların ardından önce Azot Sanayii tesisleri gezilerek incelemelerde bulunulmuş, daha sonra Tunçbilek'e hareket edilmiştir. Tunçbilek Termik Elektrik Santrali'nin açılışında ilk sözü Santral Müdürü Abbas Alaöç olarak tesis hakkında teknik bilgiler vermiştir. Alaöç; tesisin 21 ay gibi kısa bir sürede bitirilerek 49.000.000 liraya mal edildiğini açıklamıştır. Tesisin senelik üretim kapasitesinin 300.000.000 kilovat saat olduğunu belirterek Bursa, Eskişehir, Kütahya, Afyon, Adapazarı, İzmit ve İstanbul'a enerji verebileceğini söylemiştir (Kütahya, 6 Nisan 1956, s. 1-2).

Başbakan Adnan Menderes de kürsüye gelerek kalkınma hamlesi çerçevesi içerisinde görülmesi gereken bu tesis karşısında önce Türk milletinin bir ferdi, ikincisi de DP'nin bir milletvekili olarak büyük şeref duyduğunu belirtmiştir. Menderes, Tunçbilek'te işletmeye açılan termik santralin Türk-Alman iktisadi işbirliğinin bir eseri olduğuna dikkat çekmiştir. Menderes, kendi iktidarlarına karşı muhaliflerin "Bunların hepsi ne için yapılmaktadır?" gibi söylemlerle yaptıkları işleri halkın gözünde küçük göstermeye çalıştıklarını ifade ederek kendilerine yöneltilen eleştirilere sert tepki göstermiştir. Menderes, termik santralin 78.000.000 liraya kurulduğunu belirterek bu tesislerin bütün vatani kaplayan yeni bir medeniyetin manzarası olduğunu ifade etmiştir. Menderes konuşmasının sonunda Demokrat iktidarın asil milletin bağrından kopup geldiğini ve milletin oylarıyla iş başına gelen bir iktidar olduğunu dikkat çekerek Türkiye'nin geçmişe oranla daha iyi durumda olduğunu altını çizmiştir. Konuşmanın ardından Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından Tunçbilek Elektrik Santrali işletmeye açılmıştır (Kütahya, 6 Nisan 1956, s. 2-3).

4.3. Azot Sanayiinin Temel Atma Töreni

DP iktidarının sanayi kalkınma hamleleri kapsamında Kütahya'ya da Azot Fabrikası'nın kurulması planlanmıştır. Kütahya Şeker Fabrikası'nın temel atma töreninde konuşan İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, Azot Fabrikası hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Yırcalı konuşması esnasında Kütahya'da bir Azot Fabrikası'nın kurulması için Avrupa'dan makine getirilmesi için girişimlere başlandığı müjdesini vermiştir. Bu bilginin yanı sıra fabrikanın ihalesinin 1954 yılının başında yapılacağını ve fabrikanın 70.000.000 liraya mal olacağını açıklamıştır (Demokrat Kütahya, 16 Eylül 1953, s. 1, 3; Zafer, 15 Eylül 1953, s. 6). Başbakan Adnan Menderes de 18 Temmuz 1955 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a gönderdiği telgrafta; Kütahya'da kurulacak fabrikanın temel atma törenine birlikte gitme davetinde bulunmuş ve kentte yapacağı faaliyetlerden bahsetmiştir. Ayrıca Adnan Menderes 23 Temmuz 1955 Cumartesi günü Kütahya Azot Sanayiinin temel atma törenine katılacağını, Tunçbilek Elektrik Santrali ve Tunçbilek kömürlerinin üretimini arttırmak için yapılan çalışmaları gözden geçireceğini, Seyit Ömer kömürlerinden elde edilmesi düşünülen 150.000 kilovatlık termik santrali inceleyeceğini bildirmiştir (BCA, 18 Temmuz 1955, s. 2, 7).

Fabrikanın temel atma törenine katılmak için başta Başbakan Adnan Menderes olmak üzere Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Devlet Bakanı Fuat Köprülü, İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Ulaştırma Bakanı Muammer Çavuşoğlu, Adliye Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ, milletvekilli, büyükelçi, vali ve gazetecilerden oluşan kalabalık bir heyet (Kütahya, 24 Temmuz 1955, s. 1; BCA, 24 Temmuz 1955, s. 2) 14.45'te Kütahya'ya gelmiştir. Heyet üyeleri Vali konağında kısa bir dinlenmeden sonra azot sanayi tesislerine gitmiş ve tören saat 15.30'da başlamıştır. Kütahya milletvekilleri adına Dr. Ahmed İhsan Gürsoy kürsüye gelerek zirai kalkınmada azot sanayiinin rolünden bahsetmiş ve kurulacak tesislerin memleketin gelişmesine olan katkısından söz etmiştir. Daha sonra Azot Sanayii Şirketi Genel Müdürü temeli atılacak olan tesisler hakkında aydınlatıcı teknik bilgiler vermiştir. Genel Müdür; fabrikaya bir senede 400.000 ton ham madde gireceğini, 160.000 ton mamul madde çıkacağını, yılda 60.000 ton amonyum sülfat, 50.000 ton amonyum nitrat, 50.000 ton asid nitrik üretileceğini açıklamıştır. Bunların yanı sıra patlayıcı maddeler üretiminde kullanılan nitrik asid ile 1.000 ton teknik amonyum nitrat alınacağını belirtmiştir. Son olarak da tesislerin 1956 yılı sonunda biteceğini, montajın 1957 yılı başında tamamlanacağını ve 1958 yılı ortalarında işlemeye başlayacağını söylemiştir. Son olarak İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu kürsüye gelerek Kütahya'nın bir medeniyet abidesi gibi yükselmeğe devam ettiğini belirtmiştir. Ağaoğlu; şeker, azot fabrikaları ile Tunçbilek, Seyitömer'de ikinci bir elektrik santrali, Değirmisaz'daki kok için yeni bir fabrikanın Kütahya'da açılmasının kalkınan Türkiye'nin bir parçası olduğunu vurgulamıştır. İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu'nun konuşmasından sonra fabrikanın temeline ilk harcı Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ile milletvekilleri atarak tören sona ermiştir. Törenden sonra Şeker Fabrikası'na gidilerek incelemeler yapılmış, buradan Tunçbilek Elektrik Santrali inşaatını görmek üzere Tavşanlı'ya hareket edilmiştir. Tavşanlı'da akşam yemeği yenildikten sonra Kütahya'ya dönmüş ve heyet geceyi Kütahya'da geçirmiştir (Kütahya, 24 Temmuz 1955, s. 1, 3; Cumhuriyet, 24 Temmuz 1955, s. 1, 7).

Kütahya'da DP döneminde; 1951 ve 1956 yıllarında Gediz'de açılan kömür işletme sahaları, 1958 yılında Kömür İşletmeleri A.Ş. Gediz Linyit İşletmesi tarafından devralınmıştır. 1952 yılında Azim Kiremit ve Tuğla Fabrikası açılarak üretime başlamıştır. 1953 yılında Kütahya Şeker Fabrikası'nın temeli atılmış ve 1954 yılında işletmeye açılmıştır. 1954 yılında Tunçbilek Termik Santrali'nin temeli atılmış ve tesis 1956 yılında elektrik enerjisi üretmeye başlamıştır. 1955 yılında Gediz Madencilik A.Ş., 1958 yılında Emet Etibor İşletmeleri faaliyete başlamıştır. Ayrıca belirtmek gerekirse 1954 yılında Kütahya Azot Fabrikası'nın temeli atılmış, fakat 27 Mayıs 1960'ta DP iktidarının sona ermesiyle tesis 27 Ekim 1961'de üretime başlayabilmiştir (Çetintaş, 2017, s. 4-5).

4.4. Adnan Menderes'in 22 Ekim 1958 ve 27 Mayıs 1960 Tarihli Ziyareti

Başbakan Adnan Menderes, iktidar-muhalefet ilişkilerinin sertleştiği dönemde yurt gezileri kapsamında beraberinde Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Bayın-Yayın ve Turizm Bakanı Server Somuncuoğlu ile birlikte Uşak'tan hareket ederek Kütahya'ya gelmiştir. Menderes, 1957 seçimlerinin ardından ilk defa geldiği Kütahya halkının kendisine gösterdiği yoğun ilgiye karşı minnettar olduğunu ve birçok defa Kütahya'ya gelmesine karşın ilk defa vatandaşları bu şekilde gördüğünü söylemiştir. Kütahya'ya bu gelişinde kenti çok değişmiş gördüğünü, kentin medeniyet yolunda durmadan ilerlediğini ve kentin 15-20 sen önceki hali ile şimdiki halinin çok farklı olduğunu altını çizmiştir. Sözlerine devam ederek 5-10 sene içinde Kütahya'yı 100.000 nüfusa sahip bir sanayi şehri olarak görececeklerini ve şehri Türkiye'nin önemli sanayi tesislerinden biri haline getireceklerini söylemiştir. Sözlerinin sonunda politikadan bahsetmeyeceğini belirterek devleti ve hükümeti etrafında kenetlenmiş bir millet oldukça ülkenin birliğini bozacak hiçbir tehlikenin ufukta beliremeyeceğini vurgulamıştır. Konuşmasının ardından Belediye binasında istirahat etmiş ve şehirde yapılan işler hakkında yetkililerden bilgi almıştır. Daha sonra Şeker ve Azot Sanayii Fabrikası, Hava Er Hazırlama Tugayı ziyaret etmiştir (Kütahya, 23 Ekim 1958, s. 1, 3-4).

1960 yılının ilk günlerinde, darbenin yaklaşmakta olduğu ülke genelinde hissedilmeye başlanmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu kaos ortamından bunalmış ve bir çıkış yolu arayan Başbakan Adnan Menderes, istifa etmek istemiş, ancak onun bu isteği Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından reddedilmiştir (Başgil, 2008, s. 130-133) Halkın desteği ile tekrar güç kazanacağına, seçimlere tekrar giderek demokrasi karinesine uygun olarak, ülkede sükûnetin sağlanacağına inanan Adnan Menderes, DP'ye olan desteğin kuvvetli olduğunu düşündüğü Eskişehir, Kütahya ve Konya'da mitingler düzenlemeye karar vermiştir. Bu karar doğrultusunda Başbakan Adnan Menderes'in 25 Mayıs 1960 Çarşamba günü saat 11.00'de Eskişehir'e gelerek vatandaşlarla mitingde buluşacağı, fabrika ve okulların temel atma törenine katılacağı açıklanmıştır. Bu haber üzerine Kütahya'dan 150'ye yakın otobüs ve taksi ile vatandaşlar Başbakanı karşılamak üzere Eskişehir'e doğru yola çıkmıştır (Kütahyanın Sesi, 25 Mayıs 1960, s. 1). Kütahyalılar "Dağ Başını Duman Almış" marşını söyleyerek saat 11.00 sıralarında Eskişehir'e ulaşmıştır. Kütahya'dan Eskişehir'e giden üst düzey kamu görevlileri arasında; Vali Fahrettin Gümüli, Belediye Başkanı Sezai Sarpaşar, Cumhuriyet Başsavcısı Hurşit Erdal, Azot Sanayi Müdürü Abdi Akören, Sümerbak Müdürü, Vilayet Daimi Encümen üyeleri, birçok müdür ve idare amirleri yer almıştır. Başbakan Adnan Menderes'i hava alanında karşılayan Kütahyalılara karşı Başbakan çok samimi davranarak onlarla konuşmuş, hal ve hatırlarını sormuştur. Daha sonra Başbakan Adnan Menderes, Eskişehir Hükümet Meydanı'nda binlerce Kütahyalı vatandaşın bulunduğu yere kadar gelerek "Varolun sağ olun Kütahyalılar" diyerek sevgi ve sempatisini göstermiştir (Kütahyanın Sesi, 27 Mayıs 1960, s. 1). Başbakan Adnan Menderes, Eskişehir mitingi esnasında mikrofonun bozulması nedeniyle yalnızca yedi dakika süren bir konuşma yapabilmıştır. Bu konuşmasında "... Yolumuz seçim yoludur. Serbest seçim yolu.." (Aydemir, 2013, s. 241) diyerek seçimlerin yenilenmesi gerektiği yönündeki görüşlerini halkla paylaşma imkânı bulmuştur. Ses sistemindeki arıza nedeniyle konuşmasını yarıda bırakarak, tezahürata devam eden halkı birkaç defa selamladıktan sonra Vilayet Konağına geçmiştir (Demir, 2010, s. 221).

Menderes daha sonra dinlenmek maksadıyla gece 02.00 gibi Şeker Fabrikası Misafirhanesi'nde kendisi için hazırlanan odaya çekilmiştir. Saat 04.00'ten biraz sonra Menderes'in Özel Kalem Müdürü Ercüment Yavuzalp, Başbakanlık Özel Kalemde görevli nöbetçi memur tarafından aranmıştır. Memur her taraftan silah sesi geldiğini ve Başbakanlığın işgal edildiğini Yavuzalp'e haber vermiştir. Bunun üzerine Yavuzalp hemen Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ı uyandırmış ve ona memurun telefonda söylediklerini aktarmıştır. Polatkan ve Yavuzalp, Başbakan Adnan Menderes'i uyandırmış ve gelişmeleri bildirmiştir. Menderes de Ercüment Yavuzalp'ten telefonla İçişleri Bakanı Namık Gedik, Genel Kurmay Başkanı, Sıkıyönetim Komutanı, Milli Savunma Bakanı ve Ankara Valisine ulaşmasını istemiştir. Yavuzalp'in çabalarına karşına bahsedilen isimlerle bağlantı sağlanamamıştır. Bu durum üzerine Menderes, Eskişehir Valisi İbrahim Kireçtepe ile Yurtiçi Savunma Komutanını misafirhaneye çağırmıştır. Hava Üssü Komutanı hariç diğer kişiler gelmiş, Emniyet Genel Müdürlüğü ile temasa geçilmek istenmiş, fakat ne yazık ki yine iletişim kurulamamıştır. Daha sonra misafirhanede ve valilikte bir şeyler yapılamaması üzerine Yurtiçi Komutanlığına giden Menderes burada da ulaşmak istediği kişilerle temas kuramayınca belki Kütahya'da irtibat imkânı bulunabilir ümidiyle Kütahya'ya gitmeye karar vermiştir (Yavuzalp, 1991, s. 114-117).

Menderes'in Kütahya'ya hareketinden kısa bir süre sonra bir grup asker Şeker Fabrikası Misafirhanesine Adnan Menderes'i tutuklamak için gelmişlerdir. Ancak orada bulunmadığını öğrenmeleri üzerine çevre yollarını tarayan keşif amaçlı seferler yapmışlar, diğer yandan da uçaklarla havadan tarama yapılmıştır. Menderes'in Kütahya'ya doğru gitmekte olduğunun anlaşılması üzerine Kütahya Hava Er Eğitim Tuğayına Menderes'in tutuklanması emri verilmiş ve teslim almak için de Eskişehir'den Alb. Muhsin Batur yola çıkmıştır (Batur, 1985, s. 82-83).

Başbakan'ın Eskişehir'den Kütahya'ya doğru hareket ettiğinde yanında Maliye Bakanı Hasan Polatkan, 1. Yurt İçi Bölge Kumandanı Tümgeneral Hakkı Ünal, Kurmay Albay Ziya Savaş, Emekli General DP Milletvekili Tahsin Yazıcı, Hususi Kalem Müdürü Ercüment Yavuzalp, 1 emniyet amiri, 2 komiser, 5 sivil polis bulunuyordu. Menderes'e ve yanındaki kişiler Eskişehir Valiliği'nin 0008 plakalı makam arabası, birinci yurt içi bölge kumandanlığı makam arabası ve 1 jeeple Kütahya'ya 27 Mayıs 1960 Cuma günü saat 07.15'te gelmiştir. Başbakan Menderes ve beraberindeki konvoyu jet uçakları Eskişehir'den itibaren takip etmiş, Menderes Kütahya Vilayet Konağı önünde otomobilinden indiği sırada karşısında Vali Vekili Lütfi Özdemir, Jandarma Komutanı ile Kütahya Garnizon Komutanı Süleyman Demet'i bulmuştur. Daha sonra maiyetiyle birlikte valiliğe çıkarılan Menderes; Balıkesir, Bolu, Denizli, Isparta, Diyarbakır, Konya ve İzmit valileriyle konuşmak istemiştir. Fakat, silahlı kuvvetlerin PTT konuşmalarını sınırladığı ve Garnizon Komutanlığının buna izin vermeyeceği; ülkede ihtilalin olduğu belirtilerek hükümet hakkında tutuklama kararı olduğu kendisine bildirilmiştir. Konuşmaların ardından Menderes ve beraberindekiler Hava Kuvvetlerine ait bir jet uçağına bindirilmek üzere Garnizon Komutanlığına götürülmüştür (Kütahya, 30 Mayıs 1960, s. 1-2).

Menderes askerler arasında götürüldüğü sırada sokağa çıkma yasağı olduğundan dışarı çıkamayan Kütahyalılar, ona evlerinin pencereleri ve balkonlarından gözyaşları arasında el sallayarak sevgi ve saygılarını göstererek uğurlamışlardır (Cin, 27 Mayıs 2019). Garnizon Komutanlığına götürülen Menderes ve beraberindekiler Hava Kurmay Albayı Muhsin Batur'a teslim edilmiştir. Muhsin Batur, Menderes'in tevkifini anılarında şöyle anlatmaktadır: "Adnan Menderes bana doğru ilerledi. Elimi sıkı ve

vaziyet nedir, gibilerden başını bir tarafa eğerek baktı, bekledi. Kendisine, Silahlı Kuvvetler, memleketin idaresini ele aldı, benim vazifem sizi Eskişehir'e götürmektir, dedim. Biraz duraladı. Yani beni tevkif mi ediyorsunuz? sualini sordu. Sizi emniyet altına alarak Eskişehir'e götürüleceğim, cevabını verdim. Suçum nedir? dedi. Ben size suç izafe etmekle vazifeli değilim, dedim." (Batur, 1985, s. 84-85). Adnan Menderes, Muhsin Batur tarafından tutuklandıktan sonra, 07.45'te Kütahya Hava Alanından Eskişehir istikametine havalanan uçak ile kentten ayrılmıştır (Kütahya, 30 Mayıs 1960, s. 2). Daha önce de ifade edildiği gibi Adnan Menderes, 1946 yılında Kütahya milletvekili olarak Meclis'e girmiş ve acı bir tesadüfle 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle yine Kütahya'da tutuklanarak, siyasi hayatı sona ermiştir.

Sonuç

9 Eylül 1930 tarihinde SCF Aydın il teşkilatı başkanı olarak Türk siyasi hayatında isminden bahsettirmeye başlayan Adnan Bey (Menderes); 17 Eylül 1930 tarihinde fırkanın kapatılması üzerine 1931 yılından 1945 yılına kadar CHP Aydın İl Başkanı ve CHP Aydın milletvekili olarak görev yapmıştır. Menderes, siyasi hayatının bu döneminde siyaset sahnesinin ön saflarında yer almamıştır. Öncelikle yarım kalan eğitimini tamamlamış, parti teşkilatında önemli görevler almış, Meclis komisyonlarında yıllarca çalışmıştır. Ayrıca Adnan Bey, CHP merkez örgütünün mahalli örgütleri denetlemesi ve daha iyi hale getirmesi için kurulan parti müfettişliği görevinde bulunmuştur. Parti müfettişi olarak 1935-1940 yılları arasında Konya, Antalya, Mersin, İçel, Antalya Bölgesi (Antalya- Isparta), Afyon Bölgesi (Afyon- Eskişehir), Aydın Bölgesi (Aydın- Muğla), Kütahya Bölgesi (Kütahya- Manisa), Eskişehir Bölgesi ve Afyon Bölgelerinde görev yapmıştır.

Parti Müfettişi olarak 1940 yılında Kütahya'da denetlemelerde bulunduğu dönemde Kütahyalılarla tanışma imkânı bulmuş, Kütahya ile ilgili olarak 1940 yılında CHP Genel Sekreterliğine tafsilatlı raporlar göndermiştir. Bu teftiş raporlarından işini ne kadar özen ve titizlikle yaptığı, Kütahya ve Kütahyalıları yakından tanımış olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca hazırlamış olduğu bu raporlar, parti içi muhalefetin nasıl yapılması gerektiğini de ortaya koyması açısından da son derece önemlidir. Menderes'in genel olarak Kütahya'daki parti teşkilatının faaliyetlerinden hiç memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Teşkilat üyelerinin göstermelik faaliyetlerde bulduklarını, çoğu zaman yapılmamış olan toplantıları yapılmış gibi göstermiş olduklarını tespit etmiş ve kıyasıya eleştirmiştir. Özellikle parti teşkilatı üyelerinin kişilikleri, aile yaşamları ve maddi durumları ile ilgili yapmış olduğu tespitler de bir hayli dikkat çekicidir. Onun bu değerlendirmeleri, parti teşkilatı üyelerinin partiyi bireysel menfaatleri açısından kullandıklarını ortaya koymakla kalmaz, aynı zamanda da Menderes'in olayları değerlendirirken, karar alırken dikkat ettiği hususları da ortaya koyar. Ayrıca o raporlarında, halkevlerini ziyaret ederek Kütahya, Tavşanlı, Gediz, Emet, Simav, Uşak Halkevi'nin yaptığı hizmetlerden de bahsetmiştir. Bu raporlarındaki yorumlarından, yaptığı bu ziyaretler sayesinde Kütahya halkını daha yakından tanıma, onlarla kaynaşma imkânı bulduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak halkevlerinin yöre için son derece önemli olduğunu, halkın halkevlerinin düzenlemiş olduğu kurslara ve gösterilere büyük ilgi gösterdiği yönündeki tespitleri son derece kıymetlidir. Ancak bununla birlikte Menderes'in idarecilerin yetersizlik ve duyarsızlıklarından sıklıkla yakındığı görülmektedir. Her ne kadar nezaketini bozmamaya gayret ettiyse de raporları ağır eleştirilerle doludur. Bu eleştiriler genel itibarıyla yapıcı yöndedir. Her eleştirisi doğrultusunda çözüm önerileri de sunmuş olması; olayları ele alış şeklini de ortaya koymaktadır.

Adnan Menderes, müfettişlik yaptığı dönemde Kütahyalılar tarafından çok sevilmiştir. Öyle ki 21 Temmuz 1946 tarihindeki milletvekilliği seçimlerinde Aydın'dan milletvekilliği adaylığını koymuş olmasına rağmen kazanamamış; ancak Kütahya DP il teşkilatı Menderes'i kentten aday göstermiştir. Kütahyalıların Menderes'e duydukları sevgi ve saygı siyasi yaşamının sona erdiği 1960 yılına kadar artarak devam etmiştir. DP Kütahya milletvekili olarak TBMM'ye giren Menderes, ülke gündemi hakkında çok sayıda konuşma yapmıştır. DP'nin sözcülüğü görevini başarıyla yürüterek; hitabeti, konulara hâkimiyeti ve iktidara yönelik eleştirileri ile sürekli dikkatleri üzerinde toplamıştır. Ancak Kütahya ve sorunlarını değinmediği, eleştirilerinin genel olarak hükümetin icraatlarına yönelik olduğu görülmektedir. Kütahyalılar Menderes'in Meclis'te Kütahya ilinin sorunlarına dikkat çekmemiş olmasını önemsememişlerdir. Ülke sorunları hakkında sunduğu çözüm önerileri, iktidara yönelik eleştirileri Kütahyalılar tarafından benimsenmiş, bu nedenle de Menderes'e olan sevgi, saygı ve destekleri daha da artmışlardır.

1950 yılında Başbakan olmasından sonra Adnan Menderes'e Kütahyalıların sempatisinin daha da arttığı görülmektedir. Bunda Menderes'in Kütahya'ya çeşitli vesilelerle yaptığı ziyaretlerin büyük etkisi olmuştur. Menderes'in Kütahya'ya yaptığı ziyaret ve açılışlar esnasında yaptığı konuşmaları, hem ülkenin genel durumunu ortaya koymuş hem de Kütahya'ya olan sevgi ve bağlılığını göstermiştir. Menderes, yaptığı konuşmalarında özellikle ülkeyi sanayileştirmek istediği üzerinde durmuş ve bu sanayi hamlesinin ilk durağı olarak gördüğü Kütahya'yı "sanayi şehri" yapmak istediğini belirtmiştir. Nitekim Kütahya Şeker Fabrikası'nın kurulması, Tunçbilek Termik Elektrik Santrali'nin açılması, Azot Sanayii'nin kurulması ve hepsinin açılış törenlerine bizzat katılmış olması; Menderes'in sözlerinde samimi olduğunu göstermektedir. Karşılıklı kurulan sevgi bağları sayesinde, Menderes'in başbakanlığı döneminde Kütahya, onun en önemli kalelerinden biri olarak tasvir edilmiştir. Nitekim

tarihe 27 Mayıs İhtilali olarak geçen askeri hareketin başladığı dakikalarda Eskişehir'de bulunan Menderes kendisine Bařvekillięin yolunu açan ve kendisini her zaman güvende hissettiği Kütahya'ya gelmiştir. Ancak bu ziyaret Menderes'in Kütahya'yı, Kütahya'nın da Menderes'i son kez görüşü olmuştur.

Kaynakça

- Ağaoğlu, S. (2004). *Arkadaşım Menderes*. İstanbul.
- Akşam (1946, Temmuz 5). s. 2.
- Aydemir, Ş. S. (2013). *Menderes'in dramı?*. İstanbul.
- Ayın Tarihi* (Mayıs 1952). Ankara.
- Ayın Tarihi* (Kasım 1954). Ankara.
- Batur, M. (1985). *Anılar ve görüşler*. İstanbul.
- BCA (1940, Şubat 2). Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 680.302.1.
- BCA. (1940, Mart 23). Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5.22.10.
- BCA (1946, Temmuz 30). Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 77.506.12.
- BCA (1953, Eylül 14). Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 13.79.7.
- BCA (1953). Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 14.80.1.
- BCA (1954, Kasım 19). Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 18.106.38.
- BCA (1955, Temmuz 18). Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 41.244.7.
- BCA (1955, Temmuz 24). Fon Kodu; 30.1.0.0, Yer No: 2.14.6.
- Başgil, A. F. (2008). *27 Mayıs ihtilali ve sebepleri*. İstanbul.
- Batur, M. (1985). *Anılar ve görüşler*. İstanbul.
- Bayar, C. (1986). *Başvekilim Adnan Menderes*. (Der. İ.Bozdağ). İstanbul.
- Cin, M. (2019, Mayıs 27). Menderes'in siyasi yaşamındaki dönüm noktası: Kütahya", Prof. Dr. Esra Sarıkoyuncu Değerli'nin Demeci. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/demokrasinin-infazi-27-mayis/menderesin-siyasi-yasamindaki-donum-noktasi-kutahya/1157208#>
- Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No: 3/6-15, Fihrist No: 3097-12.
- Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No: 3/6-15, Fihrist No: 3097-14, 3097-15, 3097-16, 3097-17, 3097-18.
- Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No: 3/6-15, Fihrist No: 3097-21, 3097-22.
- Cumhuriyet* (1946, Temmuz 5). s. 3.
- Cumhuriyet* (1953, Eylül 15). s. 1, 6.
- Cumhuriyet* (1954, Kasım 25). s. 1, 4.
- Cumhuriyet* (1955, Temmuz 24). s. 1, 7.
- Çetintaş, E. (2017). Araştırma raporu Kütahya'da sanayi devrimleri. <https://www.kutso.org.tr/wp-content/uploads/2017/06/sanayi-devrimleri.pdf>.
- Çoker, F. (1996). *Türk parlamento tarihi, TBMM-IV. Dönem 1931-1935*, C. II. TBMM Vakfı Yayınları.
- Çufalı, M. (2012). *Türk parlamento tarihi, TBMM-VII. Dönem (1946-1950)*, C. III. TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Demir, Ş. (2010). *Türk siyasi tarihinde Adnan Menderes*. İstanbul.
- _____. (2011). *Düello Menderes ve İnönü*. İstanbul.
- Demokrat Kütahya* (1953, Eylül 15). s. 3.
- Demokrat Kütahya* (1953, Eylül 16). s. 1, 3.
- Demokrat Kütahya* (1953, Eylül 17). s. 1.
- Demokrat Kütahya* (1953, Eylül 20). s. 1.

Demokrat Kütahya (1953, Eylül 21). s. 1-2

Demokrat Kütahya (1953, Eylül 22). s. 1-2.

Demokrat Kütahya (1953, Eylül 23). s. 1.

Demokrat Kütahya (1953, Eylül 24). s. 1, 3.

Donat, Y. (2010, Temmuz 29). Adnan Menderes... Kütahya milletvekili. *Sabah*.
https://www.sabah.com.tr/yazarlar/donat/2010/07/29/adnan_menderes_kutahya_millet.

Fersoy, O. C. (1971). Bir devre adını veren Başbakan Adnan Menderes. İstanbul.

Güneş, G. ve Akdağ, M. (2013). Çok partili yaşama geçiş sürecinde Adnan Menderes'in Aydın ilindeki siyasi faaliyetleri (1946-1950). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 27, 185-224.

İnan, S. (2002). Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950) (Tez No: 116884) [Doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Kısakürek, N. F. (2002). Benim Gözümle Menderes. İstanbul.

Kütahya (1950, Aralık 2). s.1

Kütahya (1954, Eylül 17). s. 1

Kütahya (1954, Eylül 18). s. 1-2.

Kütahya (1954, Kasım 25). s. 1-2, 5.

Kütahya (1955, Temmuz 24). s. 1-3.

Kütahya (1956, Nisan 6). s. 1-3.

Kütahya (1958, Ekim 23). s. 1, 3-4.

Kütahya (1960, Mayıs 30). s. 1-2.

Kütahyanın Sesi (1960, Mayıs 25). s. 1.

Kütahyanın Sesi (1960, Mayıs 27). s. 1.

Milliyet (1950, Kasım 28). s. 5.

Milliyet (1953, Eylül 15). s. 1, 7.

Milliyet (1954, Eylül 18). s. 1, 3.

Milliyet (1954, Kasım 25). s. 7.

Pınar, M. (2015). Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kütahya teşkilatlanması ve faaliyetleri. *Tarihin Peşinde*, 14, 277-298.

Seçim, seçim sistemleri ve Türkiye'deki uygulamalar (1982). TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Yayınları.

TBMM Zabıt Ceridesi (1946, Eylül 9). 8. D, C. 1, B. 16.

TBMM Zabıt Ceridesi (1946, Eylül 13). 8. D, C. 1, B. 14.

TBMM Zabıt Ceridesi (1946, Aralık 18). 8. D, C. 3, B. 18.

TBMM Zabıt Ceridesi (1946, Aralık 30). 8. D, C. 3, B. 27.

TBMM Zabıt Ceridesi (1947, Aralık 26). 8. D, C. 8, B. 23.

TBMM Zabıt Ceridesi (1948, Temmuz 2). 8. D, C. 12, B. 80.

TBMM Zabıt Ceridesi (1949, Ocak 13). 8. D, C. 15, B. 31.

TBMM Zabıt Ceridesi (1949, Şubat 21). 8. D, C. 16, B. 48.

TBMM Zabıt Ceridesi (1949, Şubat 27). 8. D, C. 16, B. 54.

TBMM Zabıt Ceridesi (1950, Şubat 13). 8. D, C. 24, B. 45.

TBMM Zabıt Ceridesi (1950, Şubat 16). 8. D, C. 24, B. 48.

Ulus (1947, Mart 22). s. 3.

Yavuzalp, E. (1991). *Menderes'le anılar*. Ankara.

Zafer (1953, Eylül 13). s. 6.

Zafer (1953, Eylül 15). s. 6.

Zafer (1953, Eylül 16). s. 1, 3.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

*Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

*Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.